

7.3 Střetávání demokracie a totalitarismu v meziválečném světě (1918 – 1939)

7.3.1 Poválečná krize (1919 – 1922)

7.3.2 Co to je totalitarismus a totalita

7.3.3 Příčiny a zdroje totalitarismu

7.3.4 Komunismus v moderní historii

7.3.5 Vznik a počáteční vývoj Sovětského svazu

7.3.6 Fašismus: jeho podstata a počátky

7.3.7 Zlatá 20. léta

7.3.8 Československé události ve 20. letech

7.3.9 Meziválečná kultura

7.3.10 Velká hospodářská krize (1929 – 1938)

7.3.11 Německý nacismus jako extrémní forma fašismu

7.3.12 Režimy fašistického typu v meziválečné Evropě

7.3.13 Československé události 1930 – 1937

7.3.14 Mnichovská dohoda (1938)

7.3.15 Československá druhá republika (1938 – 1939)

7.3.16 Územní likvidace zbytku československého státu (1939)

7.3.1 Poválečná krize (1919 – 1922)

Po skončení První světové války Evropu zachvátila **poválečná hospodářská krize**. Evropské státy totiž nedokázaly z vlastních zdrojů plynule přebudovat válečnou ekonomiku na mírové podmínky.

Např. ve Velké Británii a Francii **klesla výroba spotřebního zboží** na tři pětiny předválečné úrovně. V Evropě došlo k **rozvratu měnové stability**; většinu evropských měn sužovala výrazná inflace, v Německu dokonce **hyperinflace**. Státní rozpočty se ocitly v **deficitu**. Rostla **nezaměstnanost**.

Naopak **Spojené státy americké** v poválečných letech výkonnost své ekonomiky výrazně zvýšily. Také poskytovaly evropským dohodovým státům rozsáhlé půjčky; tím si vytvořily pozici velmoci, která setrvale **ovlivňuje dění v Evropě**.

Dohodové velmoci předepsaly někdejší Ústředním mocnostem placení **válečných reparací**. Zatímco u Rakouska, Maďarska, Bulharska a Turecka šlo o přiměřené částky, výše reparací určených **Německu** byla pro rozvoj německé ekonomiky fakticky likvidační. Celkový objem německých reparací byl r. 1921 stanoven na 132 miliard německých marek ve zlatě (tedy mimo vliv inflace); 52 % z této částky měla dostat Francie, 22 % Velká Británie, 10 % Itálie, 8 % Belgie atd.

Německo část reparací splácelo formou uhlí a dřeva, což dále podlamovalo jeho vlastní hospodářství. Když v zimě 1922 – 1923 Němci splácení přerušili, Francouzi a Belgičané vojensky obsadili významný německý průmyslový region Porúří (došlo k **Rúrské krizi**); území okupovali v letech 1923 – 1925, během nichž zastřelili tři stovky Němců. Ve světovém veřejném mínění začaly růst sympatie vůči Německu. Reparace byly postupně upravovány a snižovány, a dokonce doplňovány půjčkami od dohodových států: **Dawesův plán** (1924; podle amerického bankéře Charlese Dawese), **Youngův plán** (1929; americký podnikatel Owen Young). Německo ukončilo splácení těchto reparací až v r. 2010.

Atmosféra poválečné krize obecně **zostříla sociální rozpory**. **Kultura a umění** upozorňovaly, že ve všeobecném opojení z rozšíření občanské svobody se zapomíná na rostoucí tíhu **chudoby** velké části obyvatelstva. Varovně v tomto smyslu působili mnozí tvůrci, od amerického filmaře Charlie Chaplina (film *Kid*, 1921) až po českou skupinu básníků, kteří přišli s konceptem **proletářského umění** (Jiří Wolker, Josef Hora, Jaroslav Seifert).

7.3.2 Co to je totalitarismus a totalita

Nejvýznamnějším **politickým důsledkem** poválečné krize se stal **vznik a rozvoj totalitarismu**.

Totalitarismus (lat. *totus = celý, všechno*) je politická idea i prakticky realizovaný politický systém, obojí založené na **pronikání vládnoucí politické moci do všech oblastí života** společnosti včetně myšlení i soukromého jednání všech obyvatel.

Příčiny nastolení takového systému jsou:

(a) přesvědčení, že stát řízený podle zásad totalitarismu přináší **ideální, harmonický stav společenské jednoty** a ztělesňuje vrcholnou, závěrečnou, a tedy nevyhnutelnou dějinnou etapu;

(b) přesvědčení, že celá společnost a zejména její politická reprezentace jsou zatím vážně **ohroženy nepřátelskými silami**, které jednak otevřeně působí zvenčí, jednak již potají pronikly i do nitra dané společnosti.

Vláda nastolená a praktikovaná v duchu totalitarismu se označuje jako **totalitní (totalita)** a je v zásadním **rozporu se zastupitelskou demokracií** (pojmy *totalitarismus* a *totalitní* mají dnes pejorativní odstín, ale původně byly chápány jako hodnotově neutrální).

Totalitarismus je jevem **především 20. století**. Je třeba od něj **odlišovat totalitní prvky**, které v dějinách nacházíme v nejrůznějších obdobích, počínaje starořímskými proskripcemi, které podněcovaly k davovým útokům na politické oponenty, přes středověké hony na kacíře a čarodějnice až např. po dnešní bezdůvodné cenzurování příspěvků na sociálních sítích.

Obecné charakterizační znaky totalitarismu jsou:

1. Oficiální vládnoucí ideologie, která si nárokuje jednoduchý, souhrnný a obecně srozumitelný výklad všech společenských jevů a která umožňuje prověřit oddanost obyvatel a označit nepřátele.

2. Jediná existující nebo jediná vlivná **politická strana**, která údajně hájí zájmy (téměř) všech obyvatel, ve skutečnosti ovšem slouží jako (a) převodová páka od politických vůdců k občanům, (b) kontrolní síť a (c) hlavní orgán propagandy.

3. Jediné mocenské centrum (v čele jeden diktátor nebo malá skupina), v němž se spojuje vůdcovství strany a státu (státní instituce jsou straně – zpravidla neoficiálně – podřízeny).

4. Ozbrojené síly státu (armáda, policie) jsou zcela v područí vládnoucí strany; často tato strana disponuje i vlastními ozbrojenými sbory.

5. Totalitní moci je podřízeno nejen politické prostředí, ale také **společenské organizace i instituce** (kulturní, vědecké, vzdělávací, sportovní, náboženské apod.).

6. Panuje **totalitní informační monopol** v médiích i jinde, vládne velmi tvrdá cenzura; oficiálně existující média silně upřednostňují svou **funkci ovlivňovací** nad funkcí informační.

7. Totalitní moc ovládá **legislativu a soudnictví**: některé vydané zákony by byly v demokratickém prostředí nemyšlitelné, často jsou podkladem pro bezohlednou diskriminaci některých skupin obyvatelstva; život v totalitní společnosti je řízen zásadou *Co není výslovně povoleno, je zakázáno* (v demokracii je tomu naopak); v totalitním státě existují političtí vězni, výjimkou nejsou mučení, popravy či jiný způsob fyzické likvidace odsouzených.

8. Národní hospodářství je podřízeno ideologii a politice strany, často preferuje zbrojní výrobu a těžký průmysl před produkcí spotřebního zboží.

9. Vládnoucí moc neustále mobilizuje obyvatelstvo k hromadným **veřejným demonstracím loajality** vůči režimu, přičemž se vyžaduje, aby účast na těchto akcích, vynucená vnějším tlakem, vypadala jako spontánní projev.

10. Atmosféra ve společnosti podporuje **sledování, udavačství a spolupráci s tajnou policií**.

11. Obyvatelé by měli soulad s vládnoucí mocí učinit součástí svého **vnitřního světa a soukromého života**; jejich případné kritické postoje se mohou týkat jen okrajových skutečností a měly by být motivovány snahou o upevnění režimu.

7.3.3 Příčiny a zdroje totalitarismu

Jedním z důležitých **podnětů pro zrod totalitarismu** byl **vznik a rozvoj moderní, průmyslové a komercializované společnosti**, která zpřetrhala tradiční, v zásadě důvěrné společenské vazby a nahradila je **anonymitou v osamělosti**, kdy – zejména v městském prostředí – po počáteční úlevě ze získané svobody přichází deziluze, pocit odcizení a ztráta smysluplné životní perspektivy; s tím souvisí **úpadek tradiční religiozity**.

Objevilo se mnoho pokusů **zaplnit vzniklé ideové vakuum** nově objevenými, jednoduše zformulovanými, ale všeobecně platnými zákony vývoje lidské společnosti – podle vzoru přírodních věd. Různé formy totalitarismu představují krajní projevy těchto snah.

Následné šíření totalitarismu bylo podněcováno mj. vyhroceným **soupeřením o omezené zdroje** v rozvíjející se a populačně rostoucí společnosti. Leckdo totiž hledal snadno identifikovatelné viníky své stísněné životní situace a v jejich perzekuci spatřoval pevnou naději na zlepšení poměrů.